

---

18. Yüzyılın Üçüncü Çeyreğinde Ayıntab'da Yönetim ve Yerel Elitler

Murat ÇELİKDEMİR*

Mustafa DEMİR**

Özet

Yavuz Sultan Selim tarafından 1516'da fethedilen Ayıntab, I. Süleyman döneminde sancak statüsüyle Dulkadir Beylerbeyliği'ne bağlanmış ve bu statüsünü 18. yüzyılın sonuna kadar sürdürmüştür. Özellikle 17. yüzyıla kadar Ayıntab'ın yönetilmesinde Osmanlı taşra yönetim modeli hakimdir. Ancak bir yüzyıl sonra resmîyette olmasa da, durum artık değişmiş ve yerel elitler yönetimde etkin hale gelmiştir. Bu çalışmada 1750-1775 yılları arasında Ayıntab'ın yönetilmesinde etkin olan idarecilere ait malumat verilmekte ve Ayıntab ayanından Battal ailesinin yönetimdeki etkisi araştırılmaktadır. Bu yolla 18. yüzyılda bir Osmanlı sancağının yönetilme şeklinin anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktayız.

Anahtar Kelimeler: Ayıntab, Ayan, Battal ailesi, Kadı, Nâib, Alaybeyi, Kale Dizdarı

Administration and Local Elites in Ayıntab in the Third Quarter of the 18th Century

Abstract

Conquered by Sultan Selim I, in 1516, Aintab was connected as *sancak* to *Beglerbeğilik of Dulkadir* and continued its status up to the end of the 18th century. Especially up to 17th century, Ottoman classical provincial governmental model was dominant. However, after a century, not officially but the situation changed and local elites became influential in the administration of Ayntab. In this article, information will be given about the administrator who were effective at the administration of Aintab between 1750-1775 and the ifnluce of Battal family, the *ayan*-local elit- of Ayntab in the *sanjaks* administration will be searched. Thus, we aim to contribute the understanding of the administration characteristic of a *sanjak* in the Ottoman Empire in the 18th century.

Key Words : Aintab, Ayan, Battal family, Kadı,Nâib, Alaybegi, Dizdar-Warden- of Fortress

Giriş

Ayıntab /Antep, Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Memlukluların Ayıntab nâibi Yunus Beyin Osmanlı hizmetine girmesinin akabinde 20 Ağustos 1516'da Yavuz Sultan Selim bölgeye gelerek şehirde üç gün kalmış ve böylece Ayıntab Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı idaresine girdiğinde önce sancak

---

* Dr.Öğretim Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: celikdemir@gantep.edu.tr

** Arş.Gör.Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: lopsangus@gmail.com

statüsünde Arap Vilayeti adıyla oluşturulan beylerbeyliğine, daha sonra da I.Süleyman döneminde meydana getirilen Dulkadir Beylerbeyliği 'ne bağlanmıştır. Ayıntab'ın, Dulkadir Beylerbeyliği'ne bağlı sancak statüsü 18.yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir. 1818 yılında kaza haline getirilip Halep'e bağlanmış, 1908'deki idari düzenlemelerden sonra da Halep Vilâyetine bağlı bir sancak yapılmıştır.¹

Araştırması yapılan dönemde, Ayıntab sancak statüsünde Dulkadir Beylerbeyliği'ne bağlıydı. Bu dönemde, incelenen belgelerden anladığımız kadarıyla Ayıntab Sancağı'nın idarecileri sırasıyla sancakbeyi, kadı ve nâib, alay beyi, yeniçeri serdarı, kale dizdarıdır. Bu yöneticilerin bazılarının Ayıntab'ın ayanı olduğunu görmekteyiz. Bilindiği gibi 18. yüzyıl Osmanlı dünyasında “ayanlar”, yüzyıla ait çok tipik figürlerdir ve bu yüzden bu yüzyıl “ayanlar çağı” olarak adlandırılmaktadır.² Genel kabul gören anlayışa göre 17. yüzyıldan itibaren değişen koşullara bağlı olarak ortaya çıkan ayanlık, yerel güçlerin taşra yönetimindeki gücüne işaret etmektedir.³ Bahsi geçen yöneticilerin Ayıntab Sancağı'nı idare biçimleri, dolayısıyla yerel güçlerin müdahale ya da telkini ile şekillenebilmektedir. Farklı bir görüşe göre ayanlar bu temaslarla aynı zamanda taşradaki reaya ile devlet arasında bağlantı sağlama görevi icra etmektedir.⁴ Devletin bu rolü belirli bir noktaya kadar benimsediği, ayanların özellikle ekonomik güçlerinden faydalandığı da bilinmektedir. Öte yandan ayanların taşra idaresini neredeyse ellerine geçirecek kadar güçlendiği durumlar da az değildir.⁵ Bu

¹ Hüseyin Özdeğer, 'Gaziantep', içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1996).s.467-469; Besim Darkot ve Hikmet Turhan Dağlıoğlu, 'Gaziantep', içinde *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: M.E.B., 1997). s. 66; İsmail Altınöz, 'Dulkadir Eyaleti'nin kuruluşunda Antep Şehri', içinde *Cumhuriyetin 75.yılına Armağan Gaziantep* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları, 1999), s.94.

² Bruce McGowan, 'The Age of Ayans, 1699-1812', içinde *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300- 1914*, ed. Halil İnalçık ve Donald Quataert (Cambridge University Press, 1994), 636-758.

³ Bu konuda klasik sayılabilecek bir eser konumunda olan Yücel Özkaya'nın *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık* isimli çalışmasına başvurulabilir. Bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık* (Ankara: TTK, 1994). Ayrıca mevzuya ait çok sayıda inceleme kaleme alınmış, tezler yapılmıştır. Bkz. 5 nolu dipnot.

⁴ Suraiya Faroqhi, 'Zeytin Diyarında Güç ve Servet: Edremit Ayanından Müridzade Hacı Mehmed Ağa'nın Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri', içinde *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar Keyder and Faruk Tabak (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010), s.83

⁵ Örneğin 18. yüzyılda Ayıntab'ın güneyindeki Halep'te kontrol neredeyse tamamıyla yerel güçlerin ve aşiretlerin eline geçmişti çünkü askeri güç artık büyük oranda yerel güçlerden oluşuyordu. Payitaht durumu dengeleyebilmek için atadığı valilere ciddi destek vermek zorunda olsa da her zaman buna gücü yetmiyordu. Bkz. Bruce Masters, ' Halep: Osmanlı İmparatorluğunun Kervan Kenti', içinde *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, Halep, İzmir ve İstanbul*, ed. Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), s.59-60. Osmanlı Devletinde ayanların rolünü incelemeye yönelik, belirli sancak ya da eyaletlerdeki ayan ailelerine odaklanan çok sayıda çalışma yapılmıştır. Konu ile ilgili şu çalışmalara başvurulabilir: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yıllıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemдар Mustafa Paşa*, (Ankara: TTK, 2010).; Çağatay Uluçay, *Alemдар Mustafa Paşa*,(İstanbul, 1957).; Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar: Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme* (Ankara: TTK, 1997)., Yuzo Nagata, *Muhsinzade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi* (İstanbul: Akademi Kitabevi, 1999).; Necdet Sakaoğlu, *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998).; Feridun Emecen, 'Doğu Karadeniz'de Ayanlık: Tirebolulu Kethüdazade Mehmed Emin Ağa', *Belleten* 45, sy 242 (2001): 193-214.; Rossitsa Gradeva, 'Osman Pazvantoglu of Vidin: Between Old and New', in *The Ottoman Balkans 1750-1830*, ed. Frederick Anscombe (Princeton 2006), pp.

taşra elitlerinin kontrol dışına çıkma eğiliminin ayyuka çıktığı durumlarda ise takınılacak tavır, devletin o anki gücüne ve yapılacak hamlenin zamanlamasına bağlıdır. Ayıntab'ın meşhur ayanı Battalzadelerin akıbeti bu minvalde değerlendirilebilir. Bu bağlamda çalışma 1750-1775 yılları arasında Ayıntab sancağının yöneticilerini ele alırken neredeyse 18. yüzyılın tamamında etkin olan ve Ayıntab'ın idaresinde söz sahibiymiş gibi görünen Battal ailesinin rolüne de temas edecektir.

Sancak ve Sancak Beyi

Sancak askeri bir yöneticinin idari yetkisini, meşruiyetini sembolize etmek üzere hükümdardan bir sancak (bayrak) alarak yönettiği idari birimdir.⁶ Osmanlı Devletinde sancak teriminin ilk dönemlerde askeri bir ağırlığı olsa da 15. yüzyıla ait kayıtlarda “idari bölge” manasında geçmeye başlamıştır. Bu anlamıyla sancak, eyaletlere bağlı sancak beyi yönetimindeki idari bir bölgeyi ifade etmiştir. Yine de 16. yüzyılda hala askeri anlamı da ihtiva ettiğine dair deliller mevcuttur; “liva-ı müselleme”, “liva-ı piyade”, “çingane sancağı”, “voynuğun sancağı” vb.⁷

16. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin genişlemesine paralel olarak siyasi ve ekonomik düşüncelerle 30 civarında eyalet oluşturulmuş, bağlı sancaklar Osmanlı taşra teşkilatında ana idari birimler halini almıştır. Bu dönemde beylerbeyliklere bağlı sancakların sayısı 500 civarındadır. 19.yüzyıl başlarında ise mevcut eyalet sayısı 25 civarında iken bunlara bağlı sancakların sayısı yaklaşık 300 dür.⁸

Eyaletlerin alt birimi olarak görülen sancakların kaza, nahiye ve köyler gibi belli coğrafi sınırları vardı. Bir iki istisna ile bir Osmanlı sancağı günümüz Türkiye'sinde aşağı yukarı bir ilin genişliği kadardı. Sancağın genellikle belli bir merkezi bulunmaktaydı. Sayıları az da olsa ahalisinin tamamını veya önemli bir kısmını konar-göçerlerin oluşturduğu sancakların merkezleri yoktu. Sancakların en yüksek idarecisi sancak beyi idi. Bu kişiler sancağın merkezindeki kazada ikamet ederlerdi. Sancak beyliği gibi bir üst yönetim kadrosu, kul sisteminden yetişmiş yararlılıkları ispatlanmış ve bu sebeple yükseltilerek buldukları konuma getirilmiş kişilerden seçilmektedir. Dolayısıyla sancakbeyliği acemi-oğlanlığı ile

115-161.; Mehmet Hacısalihoğlu, *Trabzon'da Ayanlık Mücadelesi: Hacısalihzade Hasan Ağa, Ömer Ağa ve Büyük Ali Ağa 1737-1844* (Trabzon: Serander Yayınevi, 2014).; Hamiyet Sezer, *Tepedelenli Ali Paşa İsyanı: Bir Osmanlı Valisinin Hazin Sonu* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018).

⁶ Halil İncalcık, *The Ottoman Empire in Classical Age (1300-1600)*. trans.by Norman Itzkowitz and Colin Imber,(London,1973), s.104. Devletin ilk dönemlerinde sancağın yanında, tuğ ve davul da hükümdar adına yerel birimi yönetecek kişinin sembolü olarak kabul edilmektedir. Bkz.İ.Metin Kunt , *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi* (İstanbul :Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978) , s.15.

⁷ Kunt, *Sancaktan Eyalete*, s.16

⁸ İlhan Şahin, ‘Sancak’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2009), s.98.

başlayan bir sürecin içerisinde sadrazamlığa kadar gidebilecek bir görev çizgisindeki önemli noktalardandır.⁹

Sancak beyini sancağa bağlı diğer kaza ve nahiyelerde zaim, subaşı veya voyvoda denen ve daha çok asayiş işleriyle görevli olan bir kişi temsil eder ve vergiler bunlar tarafından toplanırdı. Sancak beyi sancak yönetiminde yer alan emri altındaki subaşı, alay beyi, dizdar ve sipahi gibi idarecilerle beraber bulunduğu sancağın asayişinden sorumlu idi. Herhangi bir sefer sırasında sancağındaki tımarlı sipahiler ve cebelüleri alarak bağlı olduğu eyaletteki beylerbeyinin kumandası altında sefere katılırdı.¹⁰ Tasarruf ettiği hasın büyüklüğüne göre, her beş binde bir cebelü, örneğin iki yüz bin akçe gelimli bir sancak tasarruf ediyorsa 20, beş yüz bin akçelik sancak tasarruf ediyorsa 100 cebelü sefere götürürdü.¹¹ Tımarlardan azli gerektiren bir durum olduğunda¹² ya da ölüm dolayısıyla tımar tevcihi icap ettiğinde sancak beyinin arzı gerekmektedir. Örneğin 1755 yılında Ayıntab Sancağı'nın Tilbaşer Nahiyesi'nin bir köyünde tımar tasarruf eden İbrahim ölünce tımarın Mehmed isimli şahsa tevcih edilmesine yönelik arz Ayıntab Sancak beyi Muhyiddin Efendi tarafından sunulmuştu.¹³ Bu konuda sancak beyine miralay yardım ediyor, olağanüstü olmayan durumlarda tımar tevcihlerinde sancak beyi adına birincil rol oynuyordu.¹⁴ Padişahı temsilen icra yetkisi taşıyan sancak beyi, diğer yandan işlemlerini kadının bilgisi dahilinde gerçekleştirirdi.¹⁵

İncelenen döneme ait şer'iyye sicillerinin birçok yerinde Ayıntab Sancağı tabiri geçmektedir.¹⁶ Ancak sancak beyine hitaben yazılan belge miktarı nispeten azdır. Önemli meselelerde, genellikle ilgili durumlarda sancak beyinin değil de Ayıntab Voyvodası ya da Ayanlarının ismi zikredilmektedir. Bunda şüphesiz bazı işlerin voyvodalar tarafından yapılmasının etkisi vardır. Ancak önemli olaylarda başvuru mercii büyük ölçüde ayanlardır. Bu bilinçli tercihin arkasında muhtemelen yüzyılın kendisine özgü şartları yatmaktaydı. Mali

⁹ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa* (Ankara: TTK, 2006), s.132

¹⁰ Şahin, *Sancak*, s.98,99.; İlhan Şahin, *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003), s.243. Ayrıca bkz. Kunt, *Sancaktan Eyalete*, ss.20-26

¹¹ Hazarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l -Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel (Ankara : TTK, 1998), s.115

¹² Kunt, *Sancaktan Eyalete*, s.24

¹³ BOA, AE. SOSM. III / 39-2743

¹⁴ 1178 / 1764 -1765 yılında bir tımar tevcihi kaydı için; BAO, AE. SMST. III/92-6912 ve ayrıca 1184/ 1770-1771 tarihli başka bir kayıt: BAO, AE. SMST. III/359-28745

¹⁵ Ergenç, *Bursa*, s. 138

¹⁶ "Ayıntab sancağında Telbaşer nahiyesinde...", "Ayıntab Sancağının bahasına isabet eden...", "Ayıntab Sancağı'nın gümrük ve dönüm-i duhan mukataaları...", "Ayıntab sancağında vâki' kazaların...", "Ayıntab sancağında vâki' Mervan ve Kızılcahisar ve tevâbi' mukataası... GŞS 123, s.112, 113, 118, 139, 153, 154, 182, 183; Serhat Kuzucu, *123 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*(H.1180-1181/M.1766-1777) (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006). s.209, 210, 220, 249, 276, 277, 323, 324.

disiplinin sağlanamadığı ve uzun süren savaşlarda beslenecek ordu için gerekli paranın bulunamadığı bu dönemde, ekonomik güçleriyle kendi kapı halklarından küçükçe birlikler oluşturabilen ayanlar özellikle güvenlik meselelerinde merkezin dayanağı konumuna yükselmişlerdi. Örneğin 1768-1774 yılları arasında cereyan eden Osmanlı-Rus savaşlarına asker hazırlanması için Ayıntab'a gönderilen 1769 yılına ait emirde Battalzade Hacı Mehmet Ağa'nın 1000 nefer hazırlaması istenmekteydi.¹⁷

Haddizatında 17. yüzyıldan itibaren taşra idarecilerinin ellerindeki gücü kötüye kullanmaları neticesinde payitaht sancak beylerinin karşısında yeni bir dengeleyici güç arayışındaydı ve bu bağlamda kadılara eskisinden fazla iş düşmekteydi.¹⁸ Kadılar birçok idari meselede sorumlu kabul ediliyor ancak bu sorumluluğu ifa ederken daha çok yerel güçlerden yardım alıyordu. Öte yandan eski tımar topraklarının arpalık olarak verilmesi ve bu toprakların mütesellimler aracılığıyla yönetilmesi sancak beyinin gücünü daha da zayıflatmıştı. 18. yüzyıla gelindiğinde merkez, taşra idaresinde kâğıt üstünde olmasa da –zira bu dönemde ayanlar hiçbir zaman resmi olarak görevli kabul edilmemişti- fiiliyatta ayanlara fazlasıyla bağımlıydı. Ancak bu durum her hal ve hâlükârda gücün devredildiği ayanın merkeze olan itaatine bağlıydı. Nitekim Battalzâdeler de bir müddet sonra İstanbul'un çizdiği çemberin dışına çıkmış olmalı ki güçten düşürülmüş ve 1789 ve 1791 yıllarında iki ayrı emir ile aile üyelerinden Mehmed Nuri Paşa'nın idamı istenmişti.¹⁹ İşin ilginç Battalzade Mehmed Nuri Paşa idam emrinden henüz iki yıl önce bölgede asayişin sağlanmasında gösterdiği yararlılık sebebiyle “mirimiran” unvanıyla taltif edilmişti²⁰ ki bu unvana sahip olmak bir ayanın ulaşabileceği en tepe noktalardan birisiydi.²¹

Kadı ve Nâib

“Osmanlı yönetici sınıfına dâhil bir bürokrat”²² olan kadı, şer’i ve hukukî hükümleri tatbik edici demek olup aynı zamanda hükümetin emirlerini de yerine getiren bir makamdı. Kadıların belirli bir maaşları olmayıp gelirleri yaptıkları işlerden (sicil kaydı, hüccet

¹⁷ Hüseyin Çınar, ‘18. Yüzyılda Ayıntab’da Bir Yerel Gücün Yükselişi ve Düşüşü: Battalzâdeler (Battaloğulları)’, içinde *Kongreye Sunulan Bildiriler* (XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül 2002, Ankara: TTK, 2005), 2.,s.446

¹⁸ Kahire bu konuda çok tipik bir örnek teşkil etmektedir. Bu konuda bkz. André Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi, Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*, trans. by Alp Tümertekin (İstanbul: YKY, 2016). Ayrıca merkez-yerel güçler ve taşra idaresi arasındaki ilişkiyi ele alan şu yayınlara bakılabilir; Dına Rızk Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumunu, Musul 1540-1834*, trans. by Ülkün Tansel, 1. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008). Hülya, Canbakal, *17.Yüzyılda Ayıntab, Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 1. (İstanbul: İletişim, 2009).

¹⁹ BOA, C. DH / 196 - 9766; BOA, HAT/273-16031

²⁰ BOA, AE.SABH.I. / 363 - 25307

²¹ İnalçık, *Centralization and Decentralization*, s.40

²² Ronald C. Jennings, ‘Kadi, Court, and Legal Procedure in 17th C. Ottoman Kayseri: The Kadi and the Legal System’, *Studia Islamica*, 48, 1978, s.137

hazırlama, nikâh akdi, miras taksimi, şer’i mektub vb.) kanunların belirlediği oranlarda tahsil ettikleri paralardır.²³ Kadının geliri hiyerarşi içindeki derecesine göre değişmektedir.²⁴ 16. yüzyıla kadar, geliri 150 akçelik kadılıkların kadılarını kazaskerler atarken 150 akçeden fazla olanları ise sadrazam tayin ederdi. Bu atamalar padişaha arz edilerek yapılırdı. 16. yüzyıldan sonra ise kadı atamalarında şeyhülislamın söz sahibi olmuşlardır.

Fatih Kanunnamesine göre kadılığın en yüksek derecesi 500 akçelik mevleviyet denilen taht kadılıkları olup bunun üstünde ancak kazaskerlik vardı. Mevleviyetler iki türlü olup bunlardan 300 akçeli mevleviyetler, düşük rütbeli mevleviyetler olup bunlar, sancaklarla bazı eyaletlerin merkez sancak (paşa sancağı) kadılıkları idi. Bunlara daha sonra devriye mevleviyetleri denilmiştir. Devriye mevleviyetlerine dâhil ve hariç medreselerinin müderrisleri tayin edilmekteydi. İncelenen dönemde Ayıntab bu statüye haizdi.²⁵ Antep’in yanı sıra Maraş, Bağdat, Sofya, Belgrat, Kütahya, Diyarbakir ve Konya gibi şehirler de devriye mevleviyeti içerisinde yer almıştır.²⁶ Diğerleri ise 500 akçelik mevleviyet olup bunlar mühim eyaletlere tayin olunurlardı.

Bir kazaya tayin edilen kadı, padişah beratı ve kazaskerin mühürlü mektubuyla vazifesine giderdi. Kadıların ve mevalinin buldukları kaza ve şehirlerde şer’i mahkemeler vardı. Nikâh, miras taksimi, alım-satım, borç alıp-verme, vasî tayini, adam yaralama ve öldürme vb. gibi her türlü şer’i ve hukûkî mesele kadı veya nâib tarafından bu şer’i mahkemelerde görülürdü. Kadıların şer’i ve hukuki vazifelerinden başka, idari açıdan da önemli görevleri vardı. Zahire ve amele tedariki, asker toplanması, narh konması, belediye işleri vb. gibi şehrin inzibatı dışındaki bütün işlerin temini kadılarına aitti. Kadılar bu geniş vazifeleri dolayısıyla kendilerine gelen hüküm ve fermanları ve bunlara verilen cevapları ve gördükleri çeşitli davalara ait hükümleri şer’iye sicili denilen kadı defterlerine kaydederlerdi. Kadı mahkemelerinde kadıya yardımcı personel olarak nâib, kâtipler, muhızır²⁷ denilen

²³ Bu gelirlerin 1393-1394 yılında, I. Bayezid zamanında düzenlenmiş olduğu iddia edilmektedir. 15. ve 16. yüzyıllarda örneğin resm-i tescil adıyla 6-8 akçe, sicil sureti hazırlamak için 10-14 akçe, hüccet için 20-32 akçe alıyorlardı. Bkz. Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, ed. V.L.Ménage (Oxford: Clarendon Press, 1973), s.213.

²⁴ Jennings, *Kadi, Court, and Legal Procedure*, s.138

²⁵ Fahri Unan, ‘Mevleviyet’, içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004), s.467

²⁶ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı* (İstanbul: Kronik, 2018), s.29; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.102.; Unan, *Mevleviyet*, s.467

²⁷ Muhızır mahkemede bulunması gereken kişileri mahkemeye getirmekle yükümlü kişidir. Kelime olarak, Arapça toplamak anlamındaki “ihzar” dan gelir. Jennings, *Kadi, Court, and Legal Procedure*, ss.150-153. Gerektiğinde bir suçlunun peşinde bir başka sancağa kadar iz sürebilir. Muvaffak olamadığı, kişiyi mahkemeye gelmeye ikna edemediği durumlarda, ise yeniçerilerin “zoru” devreye girmektedir. Bkz. Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, ed. by V.L.Ménage (Oxford: Clarendon Press, 1973), ss.236-237

mübaşirler tayin edilirdi. Bu görevlilerin sayısı kadının görev yaptığı yerleşim biriminin niteliğine göre az ya da kalabalık olabilirdi.²⁸

Kadılar bir bölgeye kural olarak iki yıllık süreyle tayin edilirdi. Ancak bu sürenin kesilmesi veya uzatılması da mümkündü. Medreseyi bitiren bir kişi kadı olmaya karar verdiğinde kazaskerliğe müracaattan sonra bir tür stajyerlik için önemli sancaklara mevleviyet payeli kadıların yanlarına gönderilirdi. Mülazim kadılar 3,5 yıllık eğitimden sonra İstanbul'a dönerlerdi. Bu staj döneminden sonra en az yevmiyeli ve en az işi olan kaza kadılıklarında göreve başlarlardı. Görev süresi (ortalama iki yıl) sonunda kadı merkeze mazulen gelir ve bir üst derecedeki kazaya tayinini beklerdi.²⁹

Kadıların görevinde nâib denilen ve kadı tarafından yerel ulema arasından seçilerek atanan vekiller yardımcı olmaktadır.³⁰ Şer'i mahkemelerde kadılar adına görev alan nâibler vardı. Nâibin bir veya birden fazla olması tayin edilen kazanın büyüklüğü ve işlerin yoğunluğu ile alakalı idi. Nâibler vazifelerinin özelliklerine göre kaza nâibleri, kadı nâibleri, mevâli nâibleri, bâb nâibleri ve arpalık nâibleri olmak üzere altı kısımındır.

Kaza nâiblerini kadılar, kendi kazaları dahilindeki nahiyelere kendilerini temsilen vekilleri olarak görevlendirirlerdi. Bu nahiyeler, kaza nâibine iltizama verilir onlar da kaza kadısı adına o nahiyenin şer'i ve hukuki meselelerini hallederlerdi. Kadı nâibleri ise bizzat kadının yanında bulunup işlerinde ona yardım eder, gerektiğinde ona vekâlet eder veya herhangi bir şer'i muâmele için kadı tarafından kendi adına köylere gönderilebilirdi. Kadı nâibleri kazalarda, aynı zamanda bâb nâibliği görevini yaparak, dava dinleyip hüküm verebilirdi. Mevâli nâibleri ise mevali adı verilen büyük kadıların atandıkları vilayete gitmeyerek yerlerine görevlendirdikleri kadılardır. Mevali nâibleri, kendisinin asili tarafından vekâleten görevlendirildiğine dair yazıyı kazaskere onaylatmak zorundaydı. Bunlar, yerine atandıkları mevleviyet rütbeli kadıyla yaptıkları sözleşmeye göre tayin edildikleri vilayetin hasılatını aralarında paylaşırlardı. Bâb Nâibleri, kadının işlerinin çokluğu sebebiyle ona yardım ederek dava dinler ve hüküm verirlerdi. Ayak Nâibi, büyük kadıların yanında çarşı ve pazarları dolaşarak esnafın alışverişlerini ve terazilerini kontrol etmekle, çarşı-pazarda çıkan sorunları çözmekle görevli idiler. Arpalık nâibleri ise şeyhülislam, kazasker ve mevaliye'ye arpalık adıyla verilen bir kazada onlar adına görev yaparak şer'i hasılatı kendi hissesini

²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: TTK,1988), s.83,84,87,103,108.; İlber Ortaylı, 'Kadı', içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2001), 69–73.; Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, s.40-43; Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, (İstanbul :Bilge Yayınevi,s.2003) ,s.98-100.

²⁹ Ortaylı, *Kadı*,s.71.; Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, ss.24-30

³⁰ Sami Zubaida, *İslam Dünyasında Hukuk ve İktidar*, çev. Burcu Koçoğlu Birinci,Hasan Hacak (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008), s.104.

alırdı.³¹ Nâibler, genelde mahalli medreselerin icazetlileri arasından çıkarsa da büyük merkezlerde bu böyle değildir. Mesela İstanbul kadısına bağlı nahiyelerden birindeki nâib, mevleviyet payeli bir kimse olabilirdi.³²

16. yüzyılda kadı atandığı merkezde bulunmak zorundaydı ancak 18. yüzyıla gelindiğinde artık bu durum söz konusu değildi ve kadılar yerlerine atadıkları nâibler aracılığıyla işlerini yürütüyor, çok zaman İstanbul'dan ayrılmıyorlardı.³³ Merkezi idarenin güç kaybetmesine bağlı olarak kadıların görevlerinde bağımsız hareket edemedikleri ve bunların bir kısmının ayan ve eşrafın nüfuzu altına girdikleri de görülmekteydi. Örneğin 1752 yılına ait bir kayıta hırsızlık yaparken suçüstü yakalanan Halil'in daha önce de hırsızlık yaptığı ve geceleri alet-i harp ile gezdiği iddiasıyla “şaki” olarak görülmesi ve ona göre cezalandırılması talep edilmişti. Ancak daha önceki vakalara ait herhangi bir şahit ya da delil gösterilmemiş, geceleri yol kestiğine, gasp yaptığına dair bir olaydan da bahsedilmemişti. Yine de mahkemede hazır olan udul-i müsliminin desteğiyle Halil'e kadı tarafından siyaseten katl cezası verildi.³⁴ Eğer Halil'in yargılanması sırasında kadının elinde yukarıda verilen bilgilerden fazlası yoksa, Halil'in şaki olduğunu gösterir bir delil de bulunmuyorsa, Osmanlı kanunlarına göre verilmesi gereken ceza siyaseten katl olmamalıdır.³⁵ Kadının belirli sınırlar dâhilinde cezayı belirleme yetkisi vardı. Ancak cezanın ölüme dönüşmesi toplumda fitne ve fesat oluşturacak suçlar işlendiğinde mümkündür. Halil'in davasında ise cezaya konu olan suç hırsızlıktı. Kentin ileri gelenleri mahkemede ısrarla Halil'in şaki olduğunu vurgulamıştı. Kadı efendi tereddüt içinde olmalıydı ki karar vermeden önce Ayıntab müftüsüne danışmış ve alınan fetva ile cezayı kesinleştirmişti. Bu düşünce bir spekülasyondan öteye gitmeyebilir. Ancak bu yaklaşımı çağrıştıran benzer uygulamalara Osmanlı'nın diğer topraklarında da karşılaşılabilmektedir. Bu durum kimi bilim insanları tarafından kadının sınır dışına çıkmasına karşı bir dengeleme mekanizması olarak yorumlanmaktadır.³⁶ Bu tarihlerde kadıların yerel ileri gelenlerle yakın teması neredeyse merkezin dayattığı bir zorunluluktur. Yukarıda da değinildiği üzere taşra idaresinde kadının sorumluluğu artmakta ve kadı bu

³¹ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.117, 118, 139, 142.

³² Ortaylı, *Kadı*, s.71

³³ Zubaida, *İslam Dünyasında Hukuk*, s.104

³⁴ Mehmet Karasakal, *109 Numaralı Ayıntab Şer'iyye Siclinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1165 / M.1752)* (basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010). s.370-371

³⁵ “Hırsızlık Osmanlı belgelerinde serika, uğrulamak, yan kesicilik terimleri ile yer almaktadır. İslam fihhinde serika haddi olarak geçen ceza elin kesilmesidir ve belgelerde bu cezanın uygulanmasına yönelik ifadeler yer almaktadır. Diğer yandan serika şartları taşımayan hırsızlıklarda ta'zir cezası uygulanmaktadır. Ancak hırsızlığı alışkanlık haline getirmiş kişiler de serika şartları taşımaya bakılmadan el kesme cezası ile cezalandırılmaktadır” Bkz. Mustafa Demir, *16. Yüzyılda Osmanlı Devlet'inde Suç ve Suçlular: İstanbul Örneği* (basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), s.81

³⁶ Zubaida, *İslâm Dünyasında Hukuk ve İktidar*, s.105

sorumluluğu yerel ileri gelenlerle, ayanlarla paylaşmaktadır. İnalıcık'ın ifadesine göre 18. yüzyıla gelindiğinde artık ayanlar, kadıları merkeze karşı da kullanır hale gelmişlerdi. Hatta kadılar da kendi ikballeri için ayanların çıkarlarını gözetir olmuşlardı.³⁷

Ayıntab'a ait şer'iyye sicillerinde kadı ve nâib terimlerine sıklıkla rastlanmaktadır. Kadı tabiri "Şeri'at şîâr Ayıntab kadısı..." veya "mevlâna Ayıntab kadısı..." şeklinde sıkça geçerken,³⁸ Nâib terimi ise "şeri'at şîâr Ayıntab nâibi...", "kıdvetü'l-nüvvâb Ayıntab nâibi...", "Faziletlü, kerametlü Ayıntab nâibi...", "kaza-i mezbûr nâibi...", "Ayıntab kazası nâibi..." formülüyle karşımıza çıkmaktadır³⁹. 18. yüzyıl ortalarına girerken 1750 tarihine yakın bir tarih olan h.1155/m.1742'de Antep şehrinin nâibliğinin tekrar Mevlana Emrullah Efendi'ye verildiğine dair bir belge de mevcuttur. Bu belgeye göre muhtemelen mevleviyet payeli olan es-Seyyid Mehmed Efendi'ye Antep kazası kadılığı Arpalık olarak verilmiş o da kendi yerine nâib olarak Emrullah Efendi'yi yeniden atamıştır.⁴⁰ 1768'de ise Ayıntab kadısı Mehmed Said Muizzâdedir. Muizzade, o an Ayıntab'da değildir ve muhtemelen tartışmalı bir davada nâibi tarafından gönderilmiş pusulaya cevap vermekte, davanın şeriatın gereklerince görülmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁴¹

Belgeler Ayıntab'da görevli nâiblerin izini sürebilmemiz hususunda daha fazla veri barındırmaktadır. Örneğin h.1169/m.1756 tarihli bir kayıta el-Hac Osman Efendi'nin Ayıntab kadı nâibi olarak atandığını görmekteyiz.⁴² İncelenen dönem içerisinde kaç tane nâibin aynı anda görevde olduğu ya da süre boyunca halef ve selef nâiblerin belirlenmesi çok kolay olmasa da bazı isimlerin tespiti yapılabilmektedir. Bu zaman diliminde es-Seyyid Mehmed Efendi⁴³, Feyzullah Efendi⁴⁴ (1168/1754), Battal Mehmed Ağa⁴⁵ (1170/ 1756-1177/ 1763), Abdulbâki Efendi⁴⁶ (1171/1757), Mustafa Efendi⁴⁷ (1174-1175/ 1760-1761), Vaizzade

³⁷Halil İnalıcık, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", içinde Studies in Eighteenth Century Islamic History, Papers on Islamic history, ed. Thomas Naff ve Roger Owen (London and Amsterdam: Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press, 1977), s.28

³⁸GŞS 123,s.113, 117, 131, 136, 147, 173, 178, 179, 181; Kuzucu, *123 Nolu Gaziantep Şer'iyye Sicili*, s.210, 217, 236, 237, 244, 261, 307, 318, 321.

³⁹GŞS 123, s.111, 114, 117, 125, 162, 163, 176, 181; Kuzucu, *123 Nolu Gaziantep Şer'iyye Sicili*, s.208, 210, 212, 217, 229, 290, 291, 314, 322.

⁴⁰Ömer Faruk Yılmaz, *98-1 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili(H.1155/M.1742-1743) Transkripsiyon ve Değerlendirme* (basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010). s.54.

⁴¹Hasan Karakuş, *121 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili H.1179-1200/M.1765-1785* (basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), s.173

⁴²Galip Eken, *Gaziantep'in 113 Numaralı Şer'iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme(H.1168-1169/M.1755-1756)*. (basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,1988),s.57,58.

⁴³Karakuş,122 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili, s.168-169, s.209

⁴⁴BOA, AE.SMHD.I. / 47 - 2826

⁴⁵BOA, AE. SOSM. III / 53 - 3840; Çiğdem Yılmaz, *122 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1177-1178/M.1763-1764)* (basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2016), s.59

⁴⁶BOA, AE. SOSM. III / 37 - 2604

Mehmed Efendi⁴⁸(1175/ 1761), Fennizade Abdurrahim Efendi⁴⁹ (1176/1762), Mevlâna Mustafa⁵⁰ (1177/ 1763), Mevlâna el-Hac Ahmed⁵¹ (1178/ 1764), Nâib Mehmed⁵² (1178/1764), Mevlâna Ali⁵³ (1178/ 1764), Mustafa Efendi⁵⁴ (1179/1765), Nâib Hasan⁵⁵ (1181/ 1767), Mehmed Refi‘ Efendi⁵⁶ (1182 / 1768), Mehmed Efendi’nin ⁵⁷ (1182 / 1768) nâiblik görevini ifa ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca 1761-62 yıllarında görev yapan Mustafa Efendi’nin 1765 yılında görev yapan Mustafa Efendi ile aynı kişi olma ihtimali var. Yani kayıtlara göre Mustafa Efendi bu görevi en azından 5 sene ifa etmiş olmalı. Öte yandan 1764 yılında nâib olan Mehmed’in 4 sene sonra da görevde bulunduğu kabul edilebileceği gibi, 1768 yılında Mehmed Efendi olarak kayda geçen kişinin başka birisi olma ihtimali de vardır. Keza iki farklı Mustafa Efendi’nin varlığından da bahsedilebilir. Zira Mehmet ve Mustafa Osmanlı Devletinde çokça kullanılan isimlerdendir.⁵⁸ Ayrıca Battal Mehmed Ağa’nın 1756 yılındaki görevine 1763 yılında da devam ettiğini görmekteyiz. Nâiblik için bu sürpriz sayılmamalıdır. Süresiz atanan nâiblerin, Osmanlı Devletinde 25-30 yıl boyunca aynı yerde görev yapanlarının olduğu kayıtlara geçmiştir.⁵⁹ Battal Mehmed Ağa’nın Ayıntab tarihi için asıl önemi ise 18. yüzyılda 60-65 sene boyunca Ayıntab yönetiminde öyle ya da böyle yer almış olan bir ayan ailesinin ferdi olmasında yatmaktadır.⁶⁰ Dahası Battal Mehmed Ağa aynı tarihte Ayıntab Voyvodası’dır.⁶¹

Alay Beyi

Sancaklarda tımarlı sipahilerin sancak beylerinden sonra gelen en yetkili amirleridir. Alay beyleri zeamet veya ağır zeamet denen geliri yüksek zeamet tasarruf ederlerdi. Sefer

⁴⁷ BOA, AE. SMST. III / 125 – 9662; BOA, AE. SMST. III / 153 - 12005

⁴⁸ BOA, AE. SMST. III / 79 – 5864; Makbule Bakırcı, *1761-1762 Tarihleri Arasında Ayıntab’da Sosyal, Siyasi ve İktisadi Yapı (125 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicili Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi)*, (basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), s.43

⁴⁹ BOA, AE. SMST. III / 163 - 12846

⁵⁰ Yılmaz, *98-1 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicili*, s.28

⁵¹ Yılmaz, *98-1 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicili*, s.36

⁵² BOA, AE. SMST. III / 152 - 11936

⁵³ Yılmaz, *98-1 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicili*, s.25, s.29, s.35

⁵⁴ BOA, AE. SMST. III / 72 – 5330; BOA, AE.SMST.III / 368 - 29271

⁵⁵ BOA, AE. SMST. III / 322 - 25988

⁵⁶ BOA, AE. SMST. III / 173 - 13602

⁵⁷ BOA, AE. SMST. III / 71 - 5248

⁵⁸ Ayıntap’a yakın Adana’da 1572 tahrir kaydına göre en sık kullanılan erkek ismi Mehmed’dir. Mustafa de en çok kullanılan dördüncü isimdir. Bkz. Yılmaz Kurt, ‘Adana Sancağında Kişi Adları’, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15.26 (1991), s.174

⁵⁹ Mehmet İpşirli, ‘Nâib’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2006),32: 312–13.

⁶⁰ Hüseyin Çınar, *Battalzâdeler*, s.432-433

⁶¹ Voyvoda olan Battal Seyyid Mehmed Ağa aynı isimli babası ile karıştırılmamalıdır. Babası hem hem Kilis ve Azez Voyvodalığı yapmış hem mütesellimlik görevlerini ifa etmiş Battal ailesinin büyüğüdür. Babasının ölümü ile bu görevi Battal Seyyid Mehmed Ağa devralmıştır. Battalzâdeler ile ilgili geniş bilgi için H.Çınar’ın (2005) yukarıdaki eserine başvurulabilir. Ayrıca bk. Hüseyin Çınar , *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu* (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000).

zamanlarında rütbe olarak kendisinden sonra gelen çeribaşının topladığı tımarlı sipahi ve cebelüleri alarak sancak beyinin emri altına girerdi. Tımar tevcihlerinde ve tımarların idaresinde önemli yetkilere sahipti. Örneğin H.1181/M.1767 tarihli bir belgede o tarihte Ayıntab'ın bağlı olduğu Dulkadir eyalet divanında, Ayıntab alay beyliği ile ilgili alınan bir karar, buyruldu olarak Ayıntab Sancağı Alaybey'ine bildirilmiştir. Bu buyrulduda Ayıntab Alay Bey'inden, tımar sahiplerinin ödemeleri gereken mal bedellerini (mal-ı bedellerinin edası) görevlendirilen tahsildara vermeleri istenmiştir.⁶²

Tımarlı sipahiler, her türlü müracaatlarını çeribaşılar vasıtasıyla alay beyine ulaştırır o da gereğini yapardı. Böylece tımar sistemindeki bir kısım işler bürokrasiye takılmadan sancak beyliği devreden çıkarılarak doğrudan divan vasıtasıyla halledilirdi. Ayrıca tımar tevcihlerinde alay beyleri tımara müstahak olanlar için tavsiye mektubu yazabiliyorlardı.⁶³

Alay beylerinden bir tımarın tevcihi için arz yani tavsiye mektubu gelince bu yazı defterhaneye havale olunurdu. Bu durum tımar tevcih defterlerine derkenar olunur; tavsiye edilen tımar tevcihi eğer uygun görülürse defter emini bunu reisülkütuba arz ederdi. Reisülkütup da bunu sadrazamın onayına sunar ve onun onayından sonra tımar tevcihi gerçekleşirdi.⁶⁴

İncelenen döneme ait H.1165/M.1752 tarihli 109 Numaralı Gaziantep şer'iyye sicilinde mevcut bir belge, Ayıntab Alay Beyi tayini ile alakalıdır. Belgeye göre, Ayıntab nâibi olan Mevlana Veliyüddin merkeze mektup gönderip mevcut Ayıntab Alaybeyliği'ne atanan Abdi hakkında reyadan bir kesimin kendisine gelerek şikâyetçi olduklarını bildirmiştir. Mektupta devamla zeamet ve tımar erbabının eski Alay Beyi el-Hac Muhuyiddin'in kanunlara riayet eden çok adil ve dürüst bir idareci olduğu için ondan memnun olduklarını, ancak alay beyliğine yeni atanan Abdi'nin ise işini beceremeyen, kanuna aykırı hatalı muameleler yapan başarısız bir idareci olduğunu belirtmişler ve onun azlini istemişlerdir. Bunun üzerine alay beyliğine atanan Abdi, görevden alınarak yerine el-Hac Muhuyiddin atanmıştır. Bu belgeden de anlaşıldığı üzere alaybeyinin tımarların idaresinde önemli yetkileri olup ancak alaybeyi bu yetkilerini kanunlar çerçevesinde ve doğru bir şekilde kullanmak zorundadır. Aksi halde bu yanlışa maruz kalan ve mağdur olan tımar erbabının alaybeyini şikâyet hakları bulunmaktadır. Tımar sahipleri şikâyetlerinde haklı ise devlet gereğini yapıp alay beyinin görevine son vermektedir.⁶⁵ 1764 yılına gelindiğinde alaybeyi

⁶² GŞS 123, s.174; Kuzucu, *123 Numaralı Gaziantep Şeriyye Sicili*, s.311.

⁶³ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık,2011) , s.32.

⁶⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı* (Ankara: T.T.K., 1988) s.43,44.

⁶⁵ Mehmet Karasakal, *109 Numaralı Ayıntab Şer'iyye Sicli*, s.576.

bahsi geçen Battal ailesinden Seyyid Hacı Mehmed Ağa'dır ⁶⁶ ve yaklaşık otuz yıl sonra, 1791' de hala kendisinin ya da en azından ailesinden birisinin görevde olduğunu düşünmemize neden olan bir kayıt mevcuttur.⁶⁷ Eğer durum buysa bu çok uzun bir zaman diliminde alay beylik görev ve imkânlarının Battal ailesinin çıkarlarına kullanılmış olabileceğini varsaymamız mümkündür. Oysa merkezden atanan idareciler, bu yüzyılda sadece birer yıl için görev icra etmekte ve her yıl sonunda görevlerinin uzatılmasını ya da başka bir yere tayinlerini beklemektedir. ⁶⁸ Bu şartlar şehir yönetimi konusunda Battalların iradi gücünün büyümesi için zemin oluşturmaktadır.

Yeniçeri Serdarı

Yeniçeri serdarlığı makamı Mustafa Akdağ'a göre kethüdayeri makamıyla beraber 1558 Bayezid isyanından sonra ortaya çıkmıştır.⁶⁹ Yeniçeri serdarı, yeniçeri ağasının mektubuyla tayin olunur ve divandan yazılan bir hükümle bu durum atandıkları mahalle bildirilirdi. Yeniçeri serdarları görev yaptıkları kazalardaki yeniçerilerin, acemi oğlanlarının, cebeci ve topçuların en üst düzey komutanıdır.⁷⁰ 1750-1775 yılları arasında Ayıntab Sancağında da yeniçeri serdarı görev yapmış olup bu tarih aralığını kapsayan vesikalarda Ayıntab'a atanacak yeniçeri serdarlarının tayin, azil, görev ve sorumluluklarıyla ilgili önemli bilgiler mevcuttur. H.1165/M.1752 tarihli bir belge Ayıntab'da görevli yeniçeri serdarının görevine son verilmesi ve onun yerine Küçük Bekir Ağa'nın atanmasına ilişkindir. Belgede devamla Küçük Bekir Ağa'nın yeniçeri serdarı olarak Ayıntab'daki yeniçeri, cebeci, topçu, top arabacı, kuloğulları ve acemi oğlanlarının birinci derecede amiri olduğu belirtilmekte ve adı geçen askeri sınıf mensuplarının yeniçeri serdarına itaat etmeleri tembihlenmektedir. Daha sonra ise yeniçeri serdarının vazifeleri şu şekilde sıralanmaktadır: Yeniçeri serdarı, Ayıntab'da bulunan askeri sınıfların (yeniçeri, cebeci, topçu, top arabacı, kul oğulları ve acemi oğlanlarının), en üst düzey komutanı olarak, bu sınıf mensuplarından birinin vefatı halinde bunlardan geriye kalan para, mal ve eşyaları kayıt altına almak, satılabilecek eşyayı satın tüm parayı Beytülmale intikal ettirmekle vazifelidir. Ayrıca yeniçeri serdarı, şehrin ve şehir halkının güvenliğinden de sorumlu olup gerek şehrin içinden ve gerekse dışından

⁶⁶ Çınar, *Battalzadeler*, s.444

⁶⁷ BOA, AE. SSLM. III / 79 - 4813

⁶⁸ İncelik, *Centralization and Decentralization*, s.30

⁶⁹ Rifat Özdemir, *XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Ankara* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,1998),s.151; Mustafa Akdağ, 'Genel Çizgileriyle XVII.Yüzyıl Türkiye Tarihi', *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4.6 (1966), s.212,213.

⁷⁰ İ.Hakkı Uzunçarşılı. *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı* (Ankara: TTK, 1988), s.327,328.

gelebilecek her türlü tehdide (hırsızlık, şekâvet, soygun vb.) karşı şehri korumakla görevlidir.⁷¹

H.1180/M.1766 tarihli iki belgede Ayıntab'da görev yapan yeniçeri serdarının görevine son verilip yerine onuncu bölük serdengeçti ağası Mehmet Ağa'nın atandığına dair Yeniçeri Ağası Hüseyin Ağa'nın mektubu bulunmaktadır.⁷² Bu belgelerin bulunduğu aynı tarihli defter Yeniçeri Ağası Hasan Ağa'nın mektubu ile Ali Ağa'nın, Yeniçeri Ağası Osman Ağa'nın mektubu ile birinci bölük alemdarı Mehmet Efendi'nin, onuncu bölükten Çolak Mehmet Ağa'nın atandıklarına dair belgeleri ihtiva etmektedir. Bu belgelerde de yeniçeri serdarının tayin, azil, görev ve sorumluluklarına dair aynı bilgiler verilmiştir.⁷³

Yeniçeri Serdarı, emri altındaki bu askerlerin her türlü disiplin ve cezai işlemlerinden birinci dereceden sorumluydu ve idam cezası hariç hiçbir yerel yönetici(vali, mütesellim, voyvoda vb.) bunların cezai işlemlerine müdahale edemezdi.⁷⁴ İşin doğrusu Osmanlı Devlet'inde suçlu reayanın yargılanması ve cezalandırılma hükmünün verilmesinden kadı sorumlu idiysen, bir askerinin⁷⁵ cezalandırılması da o askerinin bağlı olduğu birimin başındaki yöneticiye aitti.⁷⁶ Araştırılan döneme ait bu hususla ilgili bir kayıt dikkat çekicidir. H.1165/M.1752 tarihli belgeden anlaşıldığı kadarıyla, yeniçeriler Ayıntab Voyvodası hakkında bazı yeniçeri ve kuloğullarını yetkisi olmadığı halde cezalandırmasından şikâyetçi olmuşlar ve bu şikâyetlerini merkeze bildirmişlerdir. Gelen cevabi yazıda kanuna göre yeniçerilerin ve kuloğullarının bir suç işlediklerinde onların yakalanıp cezalandırılmasının tamamen yeniçeri serdarının yetkisinde olduğu ve bunların hiçbir örfi idareci tarafından cezalandırılmayacağı net bir şekilde ifade edilmiştir. Bu bağlamda Ayıntab Voyvodasının

⁷¹ Mehmet Karasakal, *109 Numaralı Ayıntab Şer'iyye Sicli*, s.563.

⁷² *GŞS 123*, s.112,155; Kuzucu, *123 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicli*, s.209, 278, 279.

⁷³ *GŞS 123*, s.159, 172, 181; Kuzucu, *123 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicli*, s.284, 307, 308, 321.

⁷⁴ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I*, s.359,360.

⁷⁵ 1597 yılına ait bir hükme göre sipahiler, tımarlılar, padişahın kulları- yeniçeriden, kapıkulu sipahilerine, cebeciden, topçuya, zağarcıdan, samsoncuya, turnacıya, saray içindeki çarşıgirden, hasodacıya kadar tüm devşirme kökenliler-, cariyeleri, kâdılar, müderrisler, din görevlileri, vakıf görevlileri vb.leri askerilerin eşleri, çocukları askeridir. Ayrıca müsellemler, yayalar, derbentçiler, tuzcular vb. geri hizmetleri yapanlar da askeri zümresine dâhil edilebilir. Bkz. Mustafa Demir, *16. Yüzyılda Osmanlı Devlet'inde Suç ve Suçlular: İstanbul Örneği*, ss.146-147

Askerinin tanımı konusu dönem dönem açıklığa kavuşturulma ihtiyacına haizdi. Zira 16. yüzyıldaki askeri tanımı bir yüzyıl sonra biraz daha genişleşmişti. Bunun için merkezden kimlerin askeri kabul edileceğine dair fermanlar gönderiliyordu. Hülya Canbakal bu konuyu 17. Yüzyıl Ayıntab'ı üzerine yazdığı monografide ele almakta ve tartışmaktadır. Ayrıntılı bilgi için; Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayıntab, Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset* (İstanbul: İletişim, 2009), s.84-89

⁷⁶ Askeriler suç olan bir fiil işlediklerinde kadı tarafından yargılanmaz payitahta yollanırdı. Örneğin "...Anun gibi fesâd ü senâ'atleri ser'le sâbit olup bi-hasebi's-ser' salb ü siyâsete müstehakk olanları mahallinde müsârun-ileyh çavusuma siyâset itdürüp aslâ ehl-i fesâda ruhsat virmeyesiz. Eger evkâf ve serbest ze'âmet ü tîmâr sâhibleridür ve eger beglerbegi vü sancakbegler sübasıları ve is-erleridür; ser'a ve kânûna muhâlif ve emr-i serîfûme mugâyir te'allül ü nizâ' itdürmeyesiz ve mücrimler var ise sûret-i sicilleriyle Südde-i Sa'âdetüm'e gönderesiz ki, kürege kosıla..". BOA, MD 7, s.271-272, h.1721. Farklı örnekler için bkz. Mustafa Demir, *16. Yüzyılda Osmanlı Devlet'inde Suç ve Suçlular: İstanbul Örneği*, s.148

birkaç seneden beri yeniçerilerle bunların yakınları için uyguladığı yakalama, zincirle bağlatma, hapsetme gibi eylemlerin yanlışlığı vurgulanarak bunların cezai işlemlerinin yeniçeri serdarı vasıtasıyla yapılması, Ayıntab Voyvodasıyla diğer idarecilerin kanuna uygun olarak hareket etmeleri emredilmiştir.⁷⁷

Kale Dizdarı

Osmanlı Devlet’inde Kale Dizdarı, öncelikle kale ile ilgili işlerin sorumlusu ve kale erlerinin kumandanıdır. Kale Dizdarı bu askeri görevinin yanı sıra şehrin asayişi, kalede saklanan değerli eşyanın korunması ve kale hapishanesinden sorumlu olmak gibi çeşitli vazifeleri yüklenmiştir. Sürekli olarak kalede bulunmak zorunda olan dizdar, kaleden herhangi bir sebebi olmadan yüz adımdan fazla uzaklaşamazdı.⁷⁸ Ayrıca 1484 yılında Akkerman’ın II. Bayezid tarafından alınmasından sonra düzenlenen bir kanunname metnine göre dizdar, kalede görevli askerlerin şeriatla ilgili olmayan davalarından sorumludur.⁷⁹

Dizdarlar merkezden beratla tayin edilirdi. Şer’iyye sicillerindeki berat örneklerine göre dizdarlar, merkezdeki kapıkulu ocaklarının yeniçeri, cebeci, sipahi gibi bölüklerine mensup olanlar arasından seçilirdi. Dizdar görev yaptığı idari birimin niteliğine göre beyler beyi, sancak beyi veya kadiya karşı sorumluydu. Kale dizdarı “Hisar Eri” denilen personelinin azil ve tayinlerinde yetki sahibi olup bunu merkezle temas kurarak yapardı. Dizdarlar orta dereceli tımar tasarruf etmekteydiler. Örneğin 1690 yılında Konya Kalesinin dizdarı 10000 akçelik tımara sahipti.⁸⁰

H.1176/M. 1762 tarihli bir belge Ayntâb kal’ası dizdarı Ali’nin Kurtulmuş köyünden Süleyman’a tımar tevcihiyle ilgilidir.⁸¹ Öte yandan Dizdar Ali’nin Ayıntab ayanından Battal Seyyid Hacı Mehmed Ağa’nın kardeşi olduğunu ve hatta diğer kardeşleri Seyyid Ebu Bekir Ağa ve Seyyid Mehmed Emin Ağa’nın da 18. yüzyıl boyunca kale dizdarlığı yapmış olduklarını yani neredeyse bu vazifenin Battal ailesinin tekeline girmiş olduğunu bilmek şaşırtıcıdır. Seyyid Ebu Bekir Ağa 1715-1734, Seyyid Mehmed Emin Ağa 1734-1753 yılları arasında Ayıntab kalesi dizdarlığını uhdelinde bulundurmuş, 1753 yılından itibaren ise görev Seyyid Ali’ye geçmiştir.⁸² Aşağıdaki örnekten anladığımız kadarıyla Seyyid Ali 1767’de hala görevde bulunmaktadır.

⁷⁷ Mehmet Karasakal, *109 Numaralı Ayıntab Şer’iyye Sicili*, s.569,570

⁷⁸ M.Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s.204

⁷⁹ Heyd, *Ottoman Criminal Law*, s.211

⁸⁰ Yusuf Oğuzoğlu, ‘Dizdar’, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV),s.481

⁸¹ BOA, AE. SMST. III / 168 - 13181

⁸² Çınar, *Battalzâdeler*, s.434

18. yüzyıldan itibaren dizdarların askeri hizmetli olarak önemleri azalmış, sadece sınır boylarındaki kalelerde askeri önemlerini devam ettirmişlerdir.⁸³ Yine de ellerinde yetkinin kötüye kullanılması durumunda buldukları hisarın bağlı olduğu merkeze zarar verebilecek derecede güce sahip oldukları açıktır. H.1180-1181/M.1766-1767 tarihli bir belgede dizdar Ali bu kez görevini kötüye kullanan ve görevinden azledilen bir askeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Esseyid el-Hac Ali'nin, kendi halinde olmayıp şarap içip âlem yapmak, kalede bulunan 800 kile buğday, 33 adet tüfek, ve 7 adet topu satmak, kale erlerinden 17 kişinin mahlul olan mustahfiz tımarlarını hariçten yabancılara vermek gibi eylemleri olduğu ahalden bazılarının merkeze yazdıkları arzuhallerden anlaşılmıştır. Devlet bu işi teftiş etmek için merkezden Mehmet adında bir mübaşir görevlendirmiş ve bunun soruşturması neticesinde iddiaların doğru olduğu anlaşılınca Halep Valisi Vezir Ahmet Paşa, Ayıntab Kale Dizdarı el-Hac Ali'nin yakalanarak Halep Kalesinde hapsedilmesi işiyle görevlendirilmiştir.⁸⁴

Sonuç

Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı topraklarına katılan Ayıntab, ilk önce Arap Vilayeti adıyla oluşturulan eyalete daha sonra sancak statüsü ile Dulkadir Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır. 18. yüzyılın sonlarına kadar da statüsünde herhangi bir değişiklik olmamıştır. 18. yüzyılın üçüncü çeyreğinde temel aldığımız belgelere yansıdığı kadarıyla, Ayıntab'da şehrin yönetim erbabı: işin adli tarafıyla ilgilenen kadı, nâibi ve onlara bağlı çalışan diğer mahkeme görevlileri iken, idari mekanizmalardan sorumlu olan görevliler: sancak beyi, güvenlik ve asayiş sorumluluğunu almak durumunda olan yeniçeri serdarı, kale dizdarı, alaybeyi idi. Bunların kendi aralarında bir uyum içerisinde çalışmaları hayati öneme haizdi. Diğer yandan birbirlerine karşı bir denetim mekanizması da oluşturdukları görülmektedir. Ayrıca anladığımız kadarıyla Battal ailesi, şehirde etkindir ve kimi önemli görevleri üzerlerine alarak kendilerine güç sağlamışlardır. Kilis, Azez ve Ayıntab Voyvadalıklarının yanısıra mütesellimlik, nâiblik, alay beyliği, kale dizdarlığı gibi kentin yönetiminde ve kentteki gelir kaynaklarının dağıtılmasında çok önemli olan görevleri uhdelerinde bulundurarak, 18. yüzyılda 60-65 yıl boyunca kent yönetiminde etkili olmuşlardır. Battalzade Mehmet Nuri Paşa, bir ayanın elde edebileceği en yüksek ünvana -"mirimiran"- ulaştıktan iki yıl sonra 1791'de, idam edilmiş ve böylece Battal ailesinin kentteki nüfuzu kırılmıştır.

⁸³ Oğuzoğlu, *Dizdar*, s.480,481.

⁸⁴ GŞS 123, s.112, 113, 163, 178; Kuzucu. *123 Nolu Gaziantep Şeriyeye Sicili*, s.209, 210, 291, 292, 317, 318.

Merkezden atanan yöneticilerin Ayıntab'ı bu dönemde yönetebilmesi de şüphesiz ayandan olan bu aileyle yakaladığı uyuma bağlıdır. Payitaht dönem dönem bu ailelerin gücünden yararlanmakta, gerektiğinde ise merkezden atadığı yöneticiler aracılığıyla ayandan önemli figürleri saf dışı bırakmaktadır. Bu durum, dengenin bir müddet dahi olsa merkezden atanan yöneticiler lehine değişmesine sebep olmakta, ancak yeni bir ayanın güçlenmesiyle süreç devam etmektedir. 1750-1775 yılları arasında Ayıntab'da yönetim tam da 18. yüzyılın karakteristiğine uygun “merkez-ayan ve yerel yönetici” üçgeninde, dengelerin tekrar tekrar kurgulandığı bir şekilde icra edilmektedir.

Kaynakça**Arşiv Kaynakları****Başbakanlık Osmanlı Arşivi*****Ali Emiri Tasnifi***

I. Mahmud No: 47

III.Osman No: 37,39, 53,

III. Mustafa No:71, 72, 79,92, 125, 152, 153, 163, 168, 173, 322, 359, 368,

I. Abdulhamid No: 363

III. Selim No: 79

Cevdet Tasnifi

Dahiliye No: 196

Hattı Hümayun

Hat No: 273-16031

Ankara Milli Kütüphane Arşivi

Gaziantep Şer'iyye Sicili No:123

Birincil Basılı Kaynaklar

Eken Galip, *Gaziantep'in 113 Numaralı Şer'iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme*(H.1168-1169/M.1755-1756. (basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,1988),s.57,58.

Hazarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l –Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz.Sevim İlgürel (Ankara : TTK, 1998)

Karakuş, Hasan, *121 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili H.1179-1200/M.1765-1785* (basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006)

Karasakal, Mehmet, *109 Numaralı Ayıntab Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi* (H.1165 / M.1752) (basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010)

Kuzucu, Serhat, *123 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*(H.1180-1181/M.1766-1777) (basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006)

Yılmaz, Ömer Faruk, *98-1 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili*(H.1155/M.1742-1743) *Transkripsiyon ve Değerlendirme* (basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010)

---

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) (Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dairesi Yayınları, 1997).

Araştırma İnceleme Eserler

Akdağ, Mustafa, ‘Genel Çizgileriyle XVII.Yüzyıl Türkiye Tarihi’, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4.6 (1966), 201–47

Altınöz, İsmail, ‘Dulkadir Eyaleti’nin kuruluşunda Antep Şehri’, *Cumhuriyetin 75.yılına Armağan Gaziantep (Gaziantep:Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları,1999)*

Canbakal, Hülya, *17.Yüzyılda Ayntab, Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, (İstanbul: İletişim, 2009)

Çınar, Hüseyin, ‘18. Yüzyılda Ayıntab’da Bir Yerel Gücün Yükselişi ve Düşüşü: Battalzâdeler (Battaloğulları)’, içinde *Kongreye Sunulan Bildiriler* (presented at the XIV. Türk Tarih Kongresi,9-13 Eylül 2002, Ankara: TTK, 2005), 2/1, 431–53

Darkot, Besim ve Dağlıoğlu, Hikmet Turhan, ‘Gaziantep’, içinde *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: M.E.B., 1997)

Demir, Mustafa, *16. Yüzyılda Osmanlı Devlet’inde Suç ve Suçlular: İstanbul Örneği* (basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016)

Faroqhi, Suraiya, ‘Zeytin Diyarında Güç ve Servet: Edremit Ayanından Müridzade Hacı Mehmed Ağa’nın Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri’, içinde *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. by Çağlar Keyder and Faruk Tabak (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010), pp. 81–100

Heyd, Uriel, *Studies in Old Otoman Criminal Law*. ed.by V.L.Menage (Oxford: Clarendon Press,1973).

İnalcık, Halil, *The Ottoman Empire in Classical Age (1300-1600)*. trans.by Norman Itzkowitz and Colin Imber (London,1973).

İnalcık, Halil, ‘Centralization and Decentralization in Ottoman Administration’. içinde T. Naff & R. Owen (Ed.), *Studies in Eighteenth Century Islamic History, Papers on Islamic History* (London and Amsterdam: Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press,1977),pp.27-52.

İpşirli, Mehmet, ‘Nâib’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2006),32: 312–13

Jennings, Ronald C., ‘Kadi, Court, and Legal Procedure in 17th C. Ottoman Kayseri: The Kadi and the Legal System’, *Studia Islamica*, 48, 1978, 133–72

Kazıcı,Ziya. (2003). *Osmanlı’da Toplum Yapısı*, Bilge Yayınevi,İstanbul.

-
- Khoury, Dina Rızık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu, Musul 1540-1834*, trans. by Ülkün Tansel, 1. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008)
- Kunt, İ.Metin, *Sancağın Eyalet 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi* (İstanbul :Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978)
- Kurt, Yılmaz, 'Adana Sancağında Kişi Adları', *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15.26 (1991), s.174
- Masters, Bruce, 'Halep: Osmanlı İmparatorluğunun Kervan Kenti', içinde *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, Halep, İzmir ve İstanbul*, ed.Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, çev. Sermet Yalçın (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 19-95
- McGowan, Bruce, 'The Age of Ayans, 1699-1812', içinde *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300- 1914*, ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert (Cambridge University Press, 1994), 636-758
- Oğuzoğlu, Yusuf, 'Dizdar', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV), 9:480-81
- Ortaylı, İlber, 'Kadı', içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2001), 69-73.
- Ortaylı, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı* (İstanbul: Kronik, 2018)
- Özdeğer, Hüseyin, 'Gaziantep', içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1996), 467-469.
- Özdemir,Rifat, *XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Ankara* (Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları,1998).
- Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık* (Ankara: TTK, 1994)
- Raymond, André, *Yeniçerilerin Kahiresi, Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*, trans. by Alp Tümertekin (İstanbul: YKY, 2016)
- Şahin,İlhan, *XV ve XVI.Asırları Türk Asrı Yapan Değerler* (İstanbul :Ensar Neşriyat,2003)
- Şahin,İlhan, 'Sancak', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2009), 97-99.
- Unan, Fahri, 'Mevleviyet', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004),29: 467-68
- Uzunçarşılı,İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı* (Ankara: T.T.K.,1988)
- Uzunçarşılı,İsmail Hakkı,*Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı* (Ankara: T.T.K. Ankara,1988).
-

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı* (Ankara: TTK,1988).

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011).

Zubaida, Sami, *İslam Dünyasında Hukuk ve İktidar*, çev. Burcu Koçoğlu Birinci, Hasan Hacak
(İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008)
